

КОМЕНТАР ПРО КОНТЕКСТ КАРНОЇ СПРАВИ

12 січня 1972 року, під час обшуку у Світличних, до них зайшов І. Дзюба. У його портфелі, до якого він місяцями не заглядав і «запихав» туди не переглядаючи, всі папери, які йому часто давали випадкові люди, працівники КДБ знайшли повно «самвидаву». Івана затримали. Цілу ніч ми з мамою не знали, що сталося з Іваном. Зрозуміли це 13 січня, коли він появився у супроводі групи працівників КДБ для обшуку, що тривав з 13.30 до 9-ї години ранку 14 січня.

Зі стосом вилучених документів (по протоколу 89) Івана забрали в КДБ, але пізно ввечері його, в супроводі начальника відділення слідчого відділу КДБ Пархоменка, привели додому. Пархоменко вибачився переді мною за те, що мене не повідомили про затримання Івана у Світличних. Як ми зрозуміли потім, у цей «забір» його арешт не планувався.

На той час Іван Дзюба – член СПУ, літературний критик, який друкувався не тільки в Україні, а й у Москві в таких авторитетних журналах, як «Новый мир», «Дружба народов», «Вопросы литературы», автор праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка тоді вже була «вида-на окремими книжками: українськими закордонними націоналістичними видавництвами «Пролог» /США/, «Сучасність» /ФРН/, лондонським видавництвом Вайденфельда та Ніколсона /Англія/, англійською мовою, видавництвом Парі Пріс /Канада/, французькою мовою, видавництвом Самона с Савалі /Італія/, італійською мовою під назвою «Пригнічення національностей в Радянському Союзі»¹. В цьому списку ще не згадали видання в Китаї китайською мовою. Питання про його арешт КДБ

повинно було узгоджувати у ЦК КПУ, і не тільки в Україні, а – у Москві.

«Ось що згадує Федір Овчаренко, який у 1968 р. став секретарем ЦК Компартії України <...>, під час розмови з Михайлом Сусловим той раптом порадив звернути особливу увагу на «розвінчування» літературного критика І. Дзюби. «Його книжка «Інтернаціоналізм чи русифікація?» поширюється у всьому світі «вашими земляками-націоналістами», а Україна на це не реагує, мовчить». За словами Ф. Овчаренка, посилювати боротьбу з українським націоналізмом вимагав від нього тоді й генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнев»².

Після обшуку 13 січня, в записці Першому секретареві ЦК КПУ Петру Шелесту голова КДБ В. Федорчук доповідає: «через відсутність доказів злочинної діяльності Дзюба затриманню не був підданий». Дзюбу не затримали, але в КДБ почалася інтенсивна підготовка до його затримання.

Голова КДБ В. Федорчук пропонує ЦК Компартії України створити комісію з компетентних вчених для аналізу роботи І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Таку комісію створили, очолив її директор Інституту історії Академії наук УРСР академік Андрій Скаба, і вже в лютому місяці комісія оцінила працю, написану в 1965 році і надіслану до ЦК КПУ, як антирадянську. Це остаточно «розв'язало» руки КДБ.

14 лютого о 13.15 хв. до нас прийшли з другим обшуком. Обшук тривав до 00.45 хв. 15 лютого. Вилучено 18 документів, серед яких книжка «Ленін про Україну» з підкресленнями Івана. Ми довго не могли зрозуміти, чим зацікавила їх ця книжка. А зацікавила вона слідчих ось чим: при обшуку в Євгена Сверстюка був вилучений, на той час, анонімний документ «Програма укомуністів», – автора документу розшукує КДБ. В документі є цитати з книжки Леніна. Отже, шукали співпадиння Іванових під-

¹ Ці дані 20 грудня 1972 року слідчому Кольчику подав заст. нач. оперативного підрозділу управління КДБ полковник Черпак; Джерело: ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Дзюби, Т.18, спр. 67328, с. 67.

² Шаповал Ю. Справа Івана Дзюби з відстані пів століття / Ю. Шаповал // Український історичний журнал. – 2023. – Число 5. – С. 222. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/UII_23_5_14.

креслень з цитатами у «Програмі...». Івана знову не затримали – очевидно, ще не все було готове для затримання.

2 березня 1972 року І. Дзюбу виключають з СПУ. Керівництво видавництва «Дніпро», з власної ініціативи, 21 березня звільняє його з роботи, правда, звільнення тривало всього пів дня. Після обіду того ж дня з видавництва до нас приїздить стривожена і перелякана головна редакторка видавництва «Дніпро» Надія Лісовенко, яка кілька годин тому активно наполягала на звільненні Івана, і просить його повернутися на роботу. Таким чином, в трудовій книжці Івана в один день є два записи: «21.03.72р. – звільнений з посади редактора за власним бажанням, наказ №39». І другий запис: «21.03.72р. – наказ №39 відмінено. Продовжує працювати». Ситуація, з поверненням на роботу, стає зрозумілою після ознайомлення з виписками, процитованих нижче, двох протоколів переписки «високого» начальства.

У спеціальному повідомленні КДБ від 22 березня 1972р. за підписом В. Федорчука, надісланому до ЦК Компартії України на ім'я П. Шелеста, Голова КДБ запевняє: «Органи державної безпеки заходів до звільнення Дзюби І. з роботи не здійснювали». А ось резолюція П. Шелеста від 23 березня 1972 р.: «Тов. Овчаренку Ф.Д.: вживайте заходів. Дзюба повинен працювати до остаточного розв'язання питання. Доповісте»³.

Мабуть, на роботі під «пильним оком» відповідних органів зручніше було наглядати за Дзюбою, а «остаточне розв'язання питання» вже було не за горами. Пояснюю: 2 березня 1972 року в кримінальній справі Є. Сверстюка з'являється постанова КДБ про призначення лексико-стилістичної експертизи «Програми укомуністів», з якої вже можна зрозуміти, що вони вважають Дзюбу її автором. Чи випадкове співпадіння дати виключення зі СПУ і постанова про експертизу? Можливо, деяким чле-

нам Президії СПУ вже було представлено Дзюбу як автора «Програми укомуністів»? Але це тільки можна припускати. Очевидною, є тільки активна співпраця КДБ – ЦК. 28 березня 1972 р. ЦК КПУ дає згоду на арешт Дзюби. За час з 28 березня до виходу постанови про арешт 12 квітня, в КДБ мабуть, щось ще узгоджували. І от 14 квітня 1972 року в нас на квартирі відбувається третій, вже формальний, обшук і арешт.

15 лютого 1972 року, на 16-ти друкованих сторінках, КДБ отримує потрібну їм рецензію на працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?», за підписами:

«...академіка А.Д. СКАБИ – директора Інституту історії Академії наук УРСР /голова/, доктора філософських наук В.Ю. ЄВДОКИМЕНКА – завідуючого відділом інституту філософії АН УРСР, письменника Ю.О. ЗБАНАЦЬКОГО – заступника голови Правління Спілки письменників України, письменника В.П. КОЗАЧЕНКА – першого заступника голови Правління Спілки письменників України, кандидата історичних наук Л.Н. НАГОРНОЇ – старшого наукового співробітника інституту історії партії ЦК КП України, доктора юридичних наук П.О. НЕДБАЙЛО – завідуючого кафедрою Київського державного університету, доктора історичних наук В.А. ЧИРКА – проректора Вищої партійної школи при ЦК КП України, академіка М.З. ШАМОТА – директора Інституту літератури АН УРСР, кандидата філологічних наук П.Й, ЯЩУКА – доцента кафедри журналістики Львівського Державного університету, згідно з проханням КДБ при РМ УРСР, розглянула листа І. ДЗЮБИ...»

«<...>комісія прийшла до висновку, що підготовлений Дзюбою матеріал «Інтернаціоналізм чи Русифікація?» є від початку й до кінця пасквілем на радянську дійсність, на національну політику КПРС і практику комуністичного будівництва в СРСР».⁴

³ Шаповал Ю. Справа Івана Дзюби з відстані пів століття / Ю. Шаповал // Український історичний журнал. – 2023. – Число 5. – С. 228. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2023_5_14

⁴ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Дзюби, Т. 1, спр. 67328, с. 104 /1/.

І далі:

«Негативна оцінка сучасного стану в українській культурі викликана у ДЗЮБИ саме її соціалістичним змістом. Тому й не дивно, що він прямо стає на захист «другої культури» - від Мазепи до Хвильового, яка мала явно виражений антимосковський, антинародний характер.»⁵

<...>

«Лист Дзюби і доданий до нього матеріал «Інтернаціоналізм чи русифікація?», надіслані до ЦК КП України, являють собою виклад поглядів сформованого українського буржуазного націоналіста, вони є злісним наклепом на лєнінську національну політику КППС і практику національного будівництва у Радянському Союзі, підступною спробою, прикриваючись посиланнями на класиків марксизму-лєнізму і всіяко перекируючи їх положення, пропагувати ідеї і принципи українського буржуазного націоналізму.»⁶

Це – майже через сім років після написання роботи «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Дзюбу звинувачувати можна вже за виготовлення антирадянського документу, що пізніше й було зроблено, але в керівництва КДБ інші наміри. В них є, як вони вважають, «серйозніший» матеріал для звинувачення Дзюби. Це анонімний документ «Програма укомуністів», який вилучили при обшуку в Євгена Сверстюка. Можна «розкрутити» гучну резонансну справу про підпільну організацію з метою повалення існуючої влади. З усіх затриманих Іван Дзюба – найвигідніша кандидатура. Залишилась якась дрібниця – довести, що він є автор анонімного документа. Вочевидь, у доведенні вони не сумнівалися.

Зі спогаду Івана про початок слідства:

«Усе-таки він (Бідьовка⁷) намагався тиснути на мене і основною формою цього тиску були постійні натяки на

те, що вони, всупереч моїм категоричним запереченням, мають докази моєї нелегальної антирадянської діяльності. Я сміявся і, дивлячись йому в очі, казав: « не маєте і ніколи не матимете», – «Ні, маємо», – вперто казав він. Аж пізніше я зрозумів, звідки така твердість: виявилось, що в цей час уже готувалася експертиза, яка приписувала мені авторство так званої «Програми укомуністів».⁸

І от запрацювала потужна машина КДБ.

Звернемось до кримінальної справи № 42 Євгена Сверстюка. Старший слідчий відділу КДБ при РМ УРСР майор Нечипоренко і старший слідчий УКДБ Івано-Франківської обл. майор Баранов 25 січня 1972 року складають «П Р О Т О К О Л О Г Л Я Д У»⁹ анонімного документу «Програма укомуністів». Це 10 сторінок друкованого тексту протоколу зі справи №42 Є. Сверстюка. В цьому протоколі аналізують «Програму...», цитують слова слідчого:

«Кінцевою метою «партії» автор ставить таке: «Укомуністи передбачають самостійну українську соціалістичну державу, влада в якій належатиме робітникам і селянам в лиці робітничо-селянської інтелігенції» /стор.64/.¹⁰

<....> «Автор цього документа ставить мету створити нову опозиційну партію в УРСР – так звану «Українську національну комуністичну партію» /скорочено УНКП/ і викладає програмні положення цієї партії: перетворити право вільного виходу із складу СРСР в обов'язок шляхом організованої боротьби»¹¹.

<...> «при ознайомленні з текстом «Програми укомуністів» можна зробити висновок, що це незавершений чорновий варіант тезисного стилю з посиланням на окремі історичні факти. Про це свідчать багаточисленні

⁸ «Не окремо взяте життя» Київ, вид-во «Либідь», 2013, с. 364.

⁹ ГДА СБУ. Карна справа Івана Дзюби. Т. 9, спр. 67328, с. 68 /1/. У Справі №55 є копія цього протоколу зі справи №42.

¹⁰ ГДА СБУ Кримінальна справа Дзюби, Т. 9 спр. 67328, с. 71 (4).

¹¹ ГДА СБУ. Карна справа Івана Дзюби. Т.9, спр.67328, с.70/3/

граматичні помилки, виправлення тексту, закреслення цілих речень, повторення одних і тих же виразів. В багатьох місцях автор, не закінчивши однієї думки, переходить на іншу, аби тільки побільше виголосити злоби до всього російського». ¹²

Тобто вже з попереднього абзацу «Протоколу огляду» можна зрозуміти, що автором такого документу не міг бути І. Дзюба.

Читаючи карну справу Івана бачимо, яка величезна робота велася в КДБ, щоб вирахувати автора «Програми...», шукали друкарську машинку, на якій вона була надрукована. Перевірено 135 друкарських машинок але потрібної не знайшли. Перевірка проводилася спеціалістами з військових частин. В кримінальній справі Івана запротокольовано ще з десяток всіляких криміналістичних експертиз.

Також в кримінальній справі №55 натрапляємо на копію документа з кримінальної справи Є. Сверстюка №42 і читаємо таке: «Постанова від 2 березня 1972 року про призначення лексико-стилістичної експертизи. Начальник слідчої групи Управління КДБ по Черкаській області майор Ковтун, пропонує: провести ряд лексико-стилістичних експертиз праць І. Дзюби, і «виготовляє» таку постанову:

1 «Призначити по кримінальній справі №42 лексико-стилістичну експертизу, проведення якої доручити експертній комісії у складі:

Професора УДОВИЧЕНКА Григорія Михайловича, доктора філологічних наук, декана філологічного факультету Київського педінституту ім. Горького.

ІЖАКЕВИЧ Галини Прокопівни, доктора філологічних наук, завідуючої відділом Інституту мовознавства АН УРСР.

МАРЧУК Ніни Йосипівни, кандидата філологічних

наук, старшого наукового співробітника Інституту мовознавства АН УРСР.

2. На вирішення експертної комісії поставити питання: чи є автором документу під назвою «Програма укомуністів» ДЗЮБА Іван Михайлович?»¹³

Експертна комісія дістає чіткі інструкції про свої обов'язки і права.

І тільки 30 квітня 1972 року слідчий Кольчик знайомить Івана з постановою від 2 березня 1972 року.

Більше двох місяців ця комісія трудиться над потрібними висновками і 11 травня 1972 року передає їх до КДБ на 90-х сторінках машинописного тексту. Цитую:

«Аналіз документів, автором яких є І.М. ДЗЮБА, виявив повну ідентичність наявних у «Програмі укомуністів» вищеназваних мовних стихій і повний збіг творчо-індивідуальних засобів їх стилістичного застосування.

Все це дозволяє нам зробити висновок, що автором «Програми укомуністів» є ДЗЮБА Іван Михайлович».¹⁴

Згідно з протоколом слідчого від 5 липня 1972 року: «обвинуваченому Дзюбі всі зазначені документи були пред'явлені 17 травня 1972 року. /.../ Ознайомлення обвинуваченого з матеріалами експертизи продовжувалось з 17 травня до 5 липня 1972 року. /.../ обвинувачений Дзюба заявив, що з висновком експертизи про те, що автором «Програми укомуністів» є він - не згідний і вважає цей висновок помилковим...».¹⁵

Звернемось до подій які відбувалися до 5 липня.

9 червня 1972 року, слідчий Кольчик звертається з клопотанням до прокурора УРСР Ф. Глуха про продовження терміну слідства в справі І.М. Дзюби. В цьому документі зокрема говориться:

¹³ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Дзюби, Т.9,спр. 67328, с.148/2/.

¹⁴ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Дзюби, Т.9,спр. 67328, с.248 /96/.

¹⁵ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Дзюби, Т.10,спр.67328, с.3/3/.

¹² ГДА СБУ. Карна справа Івана Дзюби. Т.9 спр. 67328, с.77/10/